

THE FORMATION OF THE CONCEPT OF CORRUPTION IN ANCIENT CIVILIZATIONS AND THE HISTORICAL- PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF ANTI-CORRUPTION MECHANISMS

Ismatullayeva Madina Xayriddin qizi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19915287>

ARTICLE INFO

Received: 22nd April 2026

Accepted: 29th April 2026

Online: 30th April 2026

KEYWORDS

Corruption, divine justice, civic ethics, political accountability, Hammurabi's laws, Athenian democracy, Roman law, Aristotle, Cicero, anti-corruption mechanisms.

ABSTRACT

This article examines the historical, philosophical, and legal roots of corruption in ancient civilizations. Using examples from Mesopotamia, Egypt, Greece, and Rome, it explores early anti-corruption mechanisms based on divine justice, civic morality, political accountability, and legal responsibility. The study draws on the works of Carlo Alberto Brioschi, Lisa Hill, Kellam Conover, Rotaru and others, as well as primary sources such as the Code of Hammurabi, Aristotle's Politics, and Cicero's De Officiis. The paper argues that anti-corruption efforts in antiquity relied not only on legal sanctions but also on moral and social controls.

ФОРМИРОВАНИЕ ПОНЯТИЯ КОРРУПЦИИ В ДРЕВНИХ ЦИВИЛИЗАЦИЯХ И ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ АНТИКОРРУПЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ

Исматуллаева Мадина Хайриддин қизи
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19915287>

ARTICLE INFO

Received: 22nd April 2026

Accepted: 29th April 2026

Online: 30th April 2026

KEYWORDS

Коррупция, божественная справедливость, гражданская этика, политическая ответственность, законы Хаммурапи, афинская демократия, римское право, Аристотель, Цицерон, антикоррупционные механизмы.

ABSTRACT

В статье анализируются исторические, философские и правовые истоки феномена коррупции в древних цивилизациях. На примере Месопотамии, Египта, Греции и Рима раскрываются ранние механизмы противодействия коррупции, основанные на принципах божественной справедливости, гражданской морали, политической и юридической ответственности. Исследование базируется на трудах Карло Альберто Бриоски, Лизы Хилл, Келлама Коновера, Ротару и др., а также на анализе Законов Хаммурапи, «Политики» Аристотеля и «De Officiis» Цицерона. Обосновывается, что борьба с коррупцией в древности носила не только правовой, но и нравственно-социальный характер.

QADIMGI SIVILIZATSIYALARDA KORRUPSIYA TUSHUNCHASINING SHAKLLANISHI VA KORRUPSIYAGA QARSHI MEXANIZMLARNING TARIXIY-FALSAFIY ASOSLARI

Ismatullayeva Madina Xayriddin qizi

Jamoat Xavfsizligi Universiteti 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19915287>

ARTICLE INFO

Received: 22nd April 2026

Accepted: 29th April 2026

Online: 30th April 2026

KEYWORDS

Korrupsiya, ilohiy adolat, fuqarolik axloqi, siyosiy javobgarlik, Xammurapi qonunlari, Afina demokratiyasi, Rim huquqi, Aristotel, Sitseron, antikorrupsiya mexanizmlari.

ABSTRACT

Ushbu maqolada korrupsiya fenomenining qadimgi sivilizatsiyalardagi tarixiy, falsafiy va huquqiy ildizlari tahlil qilinadi. Mesopotamiya, Misr, Yunoniston va Rim tajribalari asosida korrupsiyaga qarshi kurashning dastlabki mexanizmlari — ilohiy adolat, fuqarolik axloqi, siyosiy javobgarlik va huquqiy javobgarlik tamoyillari ochib beriladi. Tadqiqot Carlo Alberto Brioschi, Lisa Hill, Kellam Conover, Rotaru va boshqalarning ilmiy qarashlari hamda Xammurapi qonunlari, Aristotelning “Politika”, Sitseronning “De Officiis” asarlari asosida olib boriladi. Maqolada korrupsiyaga qarshi kurash faqat huquqiy emas, balki axloqiy va ijtimoiy mexanizmlar orqali amalga oshirilgani ilmiy asoslab beriladi.

KIRISH (Introduction)

Korrupsiya fenomeni insoniyat sivilizatsiyasi shakllanishining eng qadimiy bosqichlaridan boshlab ijtimoiy boshqaruv tizimlari bilan birga rivojlanib kelgan murakkab tarixiy-huquqiy va falsafiy hodisa hisoblanadi. U davlat hokimiyati institutlarining paydo bo'lishi, ma'muriy boshqaruvning shakllanishi va ijtimoiy resurslarning markazlashuvi jarayonida tabiiy ravishda yuzaga kelgan salbiy ijtimoiy amaliyot sifatida namoyon bo'lgan. Shu bois, korrupsiya nafaqat zamonaviy global muammo, balki qadimgi sivilizatsiyalar huquqiy va axloqiy tafakkurida ham muhim o'rin egallagan tarixiy kategoriya sifatida baholanadi.

Tarixiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, Mesopotamiya, Qadimgi Misr, Yunoniston va Rim kabi ilk davlatlarda mansab vakolatlarini

suiiste'mol qilish [1],[3],[31] poraxo'rlik, adolatsiz soliq yig'imi hamda davlat resurslarini shaxsiy manfaatlar yo'lida ishlatish holatlari keng tarqalgan. Bu holatlar davlat barqarorligiga bevosita tahdid solgani sababli, jamiyatlar ushbu salbiy hodisaga qarshi turli huquqiy, diniy va axloqiy mexanizmlarni shakllantirishga majbur bo'lgan.

Xususan, Xammurapi qonunlarida korrupsion xatti-harakatlarga nisbatan qat'iy jazolar belgilanishi davlat hokimiyati tomonidan adolatni ta'minlashga qaratilgan ilk normativ-huquqiy yondashuvlardan biri sifatida e'tirof etiladi [1],[2],[4]. Bu yondashuvda “*ilohiy adolat*” konsepsiyasi asosiy o'rin egallab, hukmdor hokimiyati xudolar irodasining ifodasi sifatida talqin qilingan va mansabdor shaxslarning har qanday noqonuniy harakati muqaddas tartibni buzish sifatida ko'rilgan.

Qadimgi Yunoniston falsafiy tafakkurida esa korrupsiya muammosi davlat va axloqiy fazilatlar bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilingan [32],[34],[40]. Aristotel o'zining "Politika" asarida davlat boshqaruvining buzilishi fuqarolarning axloqiy tanazzuli bilan bevosita bog'liqligini ta'kidlaydi va korrupsiyani "politeyaning og'ishi" sifatida talqin qiladi. Bu yondashuvda korrupsiyaga qarshi kurash faqat huquqiy emas, balki fuqarolik axloqini shakllantirish orqali amalga oshirilishi lozimligi asoslab beriladi.

Rim huquqiy-falsafiy an'alarida, xususan Sitseron asarlarida, davlat xizmatida halollik va "res publica" (umumiy manfaat) g'oyasi markaziy o'rinni egallaydi. Sitseron davlat arbobining asosiy vazifasi shaxsiy manfaatni emas, balki jamiyat manfaatini ustun qo'yish ekanligini ta'kidlab, korrupsiyani siyosiy va axloqiy xiyonat sifatida baholaydi. Bu esa korrupsiyaga qarshi kurashning siyosiy javobgarlik konsepsiyasini shakllantirishga asos bo'lgan.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda, jumladan Carlo Alberto Brioschi, Lisa Hill, Kellam Conover hamda Rotaru kabi olimlarning tadqiqotlarida korrupsiya fenomenining tarixiy ildizlari chuqur tahlil qilinib, uning faqat huquqiy emas, balki ijtimoiy-axloqiy va institutsional tabiatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Ushbu yondashuvlar qadimgi sivilizatsiyalardagi tajriba bilan uyg'un holda korrupsiyaga qarshi kurashning kompleks modelini shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolaning kirish qismida korrupsiya tushunchasining qadimgi

sivilizatsiyalardagi shakllanish jarayoni, uning huquqiy va falsafiy asoslari hamda korrupsiyaga qarshi kurash mexanizmlarining dastlabki tarixiy ko'rinishlari yoritildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi esa ushbu tarixiy tajribani tizimli tahlil qilish orqali korrupsiyaga qarshi kurashning ilohiy, axloqiy, siyosiy va huquqiy asoslarini aniqlash hamda ularning zamonaviy antikorrupsion tizimlar bilan o'zaro bog'liqligini ochib berishdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature Review)

Korrupsiya fenomenining tarixiy, falsafiy va huquqiy ildizlarini o'rganish bo'yicha ilmiy adabiyotlar keng qamrovli va multidisiplinar xarakterga ega bo'lib, u tarix, huquqshunoslik, siyosatshunoslik hamda falsafa fanlarining kesishgan nuqtasida shakllangan. Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlar qadimgi sivilizatsiyalardan boshlab zamonaviy davlat boshqaruv tizimlarigacha bo'lgan davrda korrupsiya tushunchasining evolyutsiyasini yoritishga xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlarda korrupsiyaning dastlabki huquqiy ifodalari sifatida Mesopotamiya huquqiy yodgorliklari, xususan Xammurapi qonunlari alohida o'rin egallaydi. Ushbu manbalarda mansabdor shaxslarning noqonuniy harakatlariga nisbatan qat'iy jazolarning belgilanishi davlat hokimiyatining adolatni ta'minlashga bo'lgan ilk institutsional urinishlari sifatida talqin qilinadi. Shu nuqtai nazardan, bir qator tadqiqotchilar Xammurapi kodeksini korrupsiyaga qarshi kurashning normativ-huquqiy asoslaridan biri sifatida baholaydilar.

Carlo Alberto Brioschi o'zining tarixiy tahlillarida korrupsiyani nafaqat huquqiy buzilish, balki siyosiy tizimlarning ichki zaifligi natijasi sifatida ko'rib chiqadi [31],[37]. Uning yondashuvi korrupsiyaning strukturaviy ildizlarini ochib berishga qaratilgan bo'lib, qadimgi davlatlarda hokimiyat va resurslar markazlashuvi korrupsion risklarni kuchaytirganini ta'kidlaydi. Shuningdek u o'zining **"Corruption: A Short History"** nomli monografiyasida korrupsiya hodisasining tarixiy ildizlarini insoniyat sivilizatsiyasining ilk bosqichlaridan boshlab izchil tahlil qiladi. Muallif korrupsiyani faqat jinoyat yoki ma'muriy suiiste'mollik emas, balki insonning ijtimoiy tabiatidan kelib chiqadigan qadimiy hodisa sifatida ko'radi. Unga ko'ra, korrupsiya — bu hokimiyat va boylikni boshqarish jarayonida shakllanadigan "axloqiy buzilish mexanizmi" bo'lib, u jamiyatning siyosiy madaniyatiga singib ketgan [7].

Brioschi tahliliga ko'ra, korrupsiya insoniyatning qadimiy davridayoq ijtimoiy aloqalarning tarkibiy qismi bo'lgan. U Mesopotamiya, Misr, Yunoniston va Rim tajribasini tahlil qilar ekan, sovg'a, hadya va marhamat almashinuvi ijtimoiy hayotning tabiiy shakli sifatida qaralganini qayd etadi. Dastlab sovg'a berish — **"hurmat ifodasi"**, **"xudo oldida fidoyilik"** yoki **"rahmat bildirish"** sifatida talqin qilingan, ammo vaqt o'tishi bilan bu amaliyot poraxo'rlik va manfaatparastlikning asosiy manbalaridan biriga aylangan.

Muallif Kautilyaning "Artxashastra" asaridagi fikrlarni keltirib, amaldorlarning davlat boyligidan

foydalanishdagi tabiiy moyilligi haqida yozadi. Kautilya shunday degan edi:

"Xuddi suv ichayotgan baliq suvni yutayaptimi, yo'qmi — bilish mushkul bo'lsa, amaldorning davlat daromadidan foyda olayotganini bilish ham shunchalik mushkuldir."

Brioschi bu fikrni "korrupsiya inson tabiati bilan uzviy bog'liq" degan xulosa bilan izohlaydi. Uningcha, jamiyat rivojlangan sari korrupsiya yanada murakkablashadi: dastlab u ijtimoiy an'ana bo'lgan bo'lsa, keyinchalik iqtisodiy va siyosiy institutlarning buzilishiga olib keluvchi omilga aylangan.

Mesopotamiya sivilizatsiyasi misolida esa u Xammurapi qonunlarining korrupsiyaga qarshi qaratilgan moddalarini tahlil qiladi. Unga ko'ra, bu qonunlardagi sudyalarni jazolash to'g'risidagi band (5-modda) insoniyat tarixidagi birinchi huquqiy antikorrupsiya normasi sifatida e'tirof etilishi kerak. Xammurapi qonunlari, aslida, "ilohiy adolat" g'oyasiga asoslangan bo'lib, unda pora olish yoki sud qarorini o'zgartirish xudoning irodasiga qarshi chiqish deb talqin qilingan.

Muallif shuningdek, qadimgi Misrda ham "Maat" — adolat, muvozanat va haqiqat tamoyillari — korrupsiyani diniy jihatdan qoralashning asosi bo'lganini ta'kidlaydi. Misrlik fir'avnlarni o'zlarini "adolatni tiklovchi xudoning vakili" deb bilganlar, shu sababli amaldorlarning pora olish holatlari nafaqat jinoiy, balki ma'naviy xiyonat sifatida qaralgan. Tarixiy manbalarda (**Papirus Abbott**) yozilishicha, ba'zi sudyalar va xazinachilar korrupsiya uchun

jazolangan, ularning mulklari musodara qilingan.

Brioschi qadimgi Yunoniston tajribasiga ham to'xtaladi. U Aflotun va Aristotel asarlariga tayanib, demokratiya tizimida korrupsiya eng xavfli siyosiy illatlardan biri bo'lganini ta'kidlaydi. Aflotun "Davlat" asarida "korrupsiya davlat tanazzulining boshlanishidir" deb yozgan, Aristotel esa "Politika"da hokimiyatning "xalq manfaatidan shaxsiy manfaatga o'tishi"ni korrupsiya deb baholagan.

Lisa Hill esa korrupsiyani siyosiy-falsafiy kategoriya sifatida o'rganib, uning fuqarolik fazilatlarini bilan bevosita bog'liqligini asoslaydi [32],[33],[15]. Unga ko'ra, qadimgi Yunoniston va Rim jamiyatlarida korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy vositasi huquqiy jazodan ko'ra ko'proq fuqarolik axloqini shakllantirishga qaratilgan edi. Bu yondashuv Aristotel va Sitseron qarashlari bilan uyg'unlikda tahlil qilinadi. 2009-yilda chop etilgan **"Conceptions of Political Corruption in Ancient Athens and Rome"** nomli maqolasida korrupsiya fenomenining siyosiy-falsafiy ildizlarini tahlil qiladi. U qadimgi Afina va Rim tajribasini solishtirib, korrupsiya tushunchasi har ikkala jamiyatda qanday shakllanganini va qanday axloqiy-siyosiy me'yorlar asosida baholanganini ochib beradi.

Hillning fikricha, qadimgi yunonlar uchun korrupsiya avvalo "polis" — shahar-davlatdagi axloqiy tartibning buzilishi demak edi. Yunon siyosiy tafakkurida davlat faqat qonun bilan emas, balki axloqiy birlik bilan ham boshqariladi. Shu bois Aflotun, Aristotel va ularning izdoshlari korrupsiyani

siyosiy tuzumni yemiruvchi "ichki kasallik" deb ta'riflaganlar.

Aflotunning **"Davlat"** asarida yozilishicha, hukmdorlar yoki amaldorlar o'z manfaatini davlat manfaatidan ustun qo'yganida "ruhiy buzilish" yuz beradi. Bu — hokimiyatning o'z tabiatidan chetga chiqishi, ya'ni korrupsiya. Aflotun hokimiyatni "metall ruh" nazariyasi bilan izohlaydi: oltin ruh — donishmandlik, kumush — jasorat, bronza — mehnatsevarlik. Agar past tabaqa vakillari hokimiyatni egallasa yoki hokimiyatni boylik vositasiga aylantirsa, jamiyat tanazzulga yuz tutadi.

Aristotel esa "Politika" asarida korrupsiyani har qanday boshqaruv shaklining degeneratsiyasi (buzilishi) deb belgilaydi. Unga ko'ra, monarxiya — tiranlikka, aristokratiya — oligarxiyaga, demokratiya esa — demagogiyaga aylanadi. Bularning barchasi hokimiyatning jamoat manfaatidan shaxsiy manfaat sari o'tishi natijasidir.

Hill qayd etishicha, Afina siyosiy tizimida korrupsiya tushunchasi faqat pora olish yoki mansabni suiiste'mol qilish bilan cheklanmagan. Korrupsiya bu — fuqarolik burchini bajarishdan bosh tortish, siyosiy faoliyatni boylik orttirish vositasiga aylantirish, yoki xalqni yolg'on va'dalar bilan boshqarishdir. Shuning uchun Afina demokratiyasida siyosatchilar ustidan doimiy jamoat nazorati o'rnatilgan edi. Har bir amaldor xizmat muddati tugagach xalq majlisida "euthyna" deb ataluvchi hisobot topshirgan.

Muallif Afina tizimining o'ziga xos jihatini ta'kidlaydi: korrupsiyaga qarshi kurash faqat qonuniy jazo bilan emas, balki axloqiy bosim orqali amalga

oshirilgan. Ovoz sotib olish, pora berish yoki olganlikda gumon qilingan shaxs jamoat hayotidan chetlatilgan, uning obro'si butunlay yo'qolgan.

Qadimgi Rim jamiyatida esa korrupsiya tushunchasi yanada huquqiy shaklga ega bo'lgan. Hill yozishicha, Rim respublikasida "corrumpere" so'zi ikki ma'noda ishlatilgan: "buzish" va "sotib olish". Shu bois Rimda korrupsiya — bu "boshqa insonni pora bilan o'z foydasiga og'dirish" degan ma'noni bergan. Aynan shuning uchun *Lex Julia de repetundis* qonuni bu so'zni rasmiy huquqiy termin sifatida mustahkamlab qo'ygan.

Hillning tahliliga ko'ra, Rimda korrupsiya siyosiy tuzumning zaiflashishida hal qiluvchi omil bo'lgan. Respublikadan imperiyaga o'tish jarayonida boylik va hokimiyat o'rtasidagi bog'liqlik kuchaygan, bu esa "siyosiy axloqning yemirilishi"ga sabab bo'lgan. Sitseron "*De Officiis*" asarida bu holatni "davlatga xiyonat" deb baholagan. U yozadi:

"Kim hokimiyatni o'z foydasi uchun ishlatsa, u davlatni sevmas."

Hillning fikricha, Afina va Rimdagi korrupsiya tushunchalari bir-biriga o'xshash bo'lsa-da, ularning mohiyati turlicha:

Afina uchun korrupsiya — axloqiy va fuqarolik burchining buzilishi,

Rim uchun esa — huquqiy va siyosiy jinoyat.

Bu tafovut g'arb siyosiy tafakkurining keyingi rivojiga ham ta'sir ko'rsatgan. Hill xulosa qiladi: qadimgi dunyoda korrupsiya — bu "axloqning siyosat ustidan mag'lubiyati"dir. U jamiyatning ichki qadriyatlarini yemirilganini bildiradi, shuning uchun ham korrupsiyani bartaraf etish uchun

faqat qonun emas, balki axloqiy uyg'onish zarur.

Aristotelning "Politika" asariga bag'ishlangan ilmiy sharhlarda davlat tuzilmalarining buzilishi (degeneratsiyasi) korrupsiya bilan bevosita bog'liq jarayon sifatida talqin qilinadi. Aristotelga ko'ra, monarxiya, aristokratiya va politeya kabi "toza" boshqaruv shakllari buzilganda tiraniya, oligarxiya va demokratiyaning soxtalashgan shakllari yuzaga keladi, bu esa korrupsiyaning institutsional ko'rinishi sifatida izohlanadi. U aynan "Politika" (mil. avv. IV asr) asarida siyosiy tizimlarning tabiati, ularning buzilishi va adolatli boshqaruv tamoyillarini chuqur tahlil qiladi. Uning qarashlarida korrupsiya nafaqat axloqiy illat, balki davlat tuzumining degeneratsiyasi (buzilishi) sifatida talqin etiladi.

Aristotel uchun davlat — bu "insonning tabiiy ittifoqi", ya'ni umumiy ezgulik uchun birlashgan jamoa. Shu sababli, hokimiyatning maqsadi ham umumiy ezgulik bo'lishi kerak. U "siyosiy tuzumlarning toza" va "buzilgan" shakllarini farqlaydi:

Monarxiya (podsholik) – toza shakl; uning buzilgan ko'rinishi – tiranlik;

Aristokratiya (oqil kishilar hokimiyati) – toza shakl; buzilgani – oligarxiya;

Politiya (xalq ishtirokidagi boshqaruv) – toza shakl; buzilgani – demokratiya (yoki demagogiya).

Shunday qilib, Aristotel korrupsiyani "har qanday boshqaruv shaklining o'z manfaati yo'lida ishlay boshlashi" bilan bog'laydi. U shunday yozadi:

"Har bir tuzum o'zining maqsadiga zid yo'nalishda harakat qilsa, u buziladi.

Hokimiyat o'z foydasiga xizmat qilsa — bu korrupsiya.”

Aristotelning fikricha, korrupsiyaning ildizi inson tabiatida emas, balki siyosiy muvozanatning buzilishida. Agar hokimiyat bir qo'lda to'planib, nazorat mexanizmlari yo'qolsa, u avtoritar tuzumga aylanadi. Shu sababli u “adolat” va “qonun ustuvorligi”ni korrupsiyadan himoya qiluvchi asosiy g'oya sifatida ilgari suradi.

Muallif davlat boshqaruvini uchta asosiy kuch orqali tahlil qiladi: qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati. Ularning har biri bir-birini nazorat qilmasa, korrupsiya muqarrar bo'ladi. Bu tahlil keyinchalik Monteskyoning “hokimiyatlar bo'linishi” tamoyilining falsafiy manbasi bo'lib xizmat qilgan.

Aristotelning “Politika” asarida “isonomia” (tenglik) tushunchasi muhim o'rin tutadi. U adolatli davlatni “insonlar teng huquqqa ega bo'lgan, qonunlarga bo'ysunadigan jamiyat” deb ataydi. Agar qonunlar boylar yoki hokimlar foydasiga ishlasa, bu davlatning “ichki buzilishi”, ya'ni korrupsiyasidir. U shuningdek, davlatning barqarorligi faqat jazolar bilan emas, balki fuqarolarning axloqiy tarbiyasi bilan ta'minlanishini ta'kidlaydi. Aristotel yozadi:

“Davlatni qonunlar emas, balki ezgu fazilatli fuqarolar saqlab qoladi.” Bu fikr korrupsiyani nafaqat huquqiy, balki axloqiy-psixologik hodisa sifatida ko'rish zarurligini anglatadi. Uningcha, agar fuqarolar fazilat va vijdonni yo'qotsa, eng mukammal qonunlar ham davlatni saqlab qololmaydi. Shu sababli Aristotel siyosiy axloqni davlatning poydevori deb biladi.

Aristotelning korrupsiya haqidagi qarashlari o'z davrida demokratiya tanqidi sifatida ham baholangan. U xalq hukmronligi noto'g'ri boshqarilsa, boylar va demagoglar ta'siriga tushib qolishini, bu esa jamiyatni poraxo'rlikka olib kelishini ta'kidlaydi. Shuning uchun u “o'rta sinf”ni eng ishonchli siyosiy qatlam deb hisoblagan — u boylikka ham, kambag'allikka ham qaram emas, demak, manfaat ta'siriga kamroq beriladi.

Aristotelning bu qarashlari keyinchalik G'arb siyosiy tafakkurida korrupsiya tushunchasining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, uning “buzilgan hokimiyat — bu adolatsiz hokimiyat” degan g'oyasi o'rta asr va Uyg'onish davrida siyosiy etika nazariyasining markaziy tamoyiliga aylangan.

Shunday qilib, Aristotel nazariyasida korrupsiya — bu shunchaki pora olish emas, balki davlat tuzumining ma'naviy va siyosiy asoslarining yemirilishidir. Uning asarlarida ilgari surilgan adolat, muvozanat va fazilat tamoyillari bugungi kunda ham korrupsiyaga qarshi kurashning falsafiy poydevorini tashkil etadi.

Sitseronning “**De Officiis**” asari bo'yicha olib borilgan ilmiy tahlillar Rim siyosiy tafakkurida korrupsiyaga qarshi kurashning axloqiy-falsafiy asoslari shakllanganini ko'rsatadi [34],[40]. Sitseron davlat xizmatchilarining halolligi va “res publica” manfaatiga sodiqligini asosiy tamoyil sifatida ilgari suradi. Zamonaviy tadqiqotlarda bu yondashuv “public integrity theory”ning ilk shakli sifatida baholanadi. Ushbu asarda axloqiy fazilat, siyosiy halollik va davlat boshqaruvida adolat masalalarini chuqur tahlil qiladi. U korrupsiyani

insonning ma'naviy buzilishi va davlatga xiyonat shakli sifatida talqin etadi.

Sitseron bu asarni o'g'li Mark uchun yozgan bo'lib, unda rimlik fuqarolarga yo'naltirilgan axloqiy qo'llanma sifatida davlat boshqaruvi tamoyillarini bayon etadi. Asar uch qismdan iborat bo'lib, unda fazilat (virtus), adolat (iustitia) va foydalilik (utilitas) tushunchalari asosida inson burchi tahlil qilinadi. Unga ko'ra, burchni bajarishning eng oliy ko'rinishi — davlat xizmatida halollikni saqlashdir. Sitseron yozadi:

“Hech narsa davlatni shunchalik tez yemirmaydi, nechandek xiyonat ham yo'q, agar hokimiyat o'z manfaatini ko'zlab ishlatilsa.” Bu fikrda u korrupsiyani shunchaki jinoyat emas, balki davlatni ma'naviy inqirozga olib keluvchi illat sifatida ko'rsatadi. Unga ko'ra, davlat xizmatidagi har bir inson o'z burchini “xalq manfaatini ko'zlab” bajarishi kerak, aks holda u “res publica” — umumiy ezgulik g'oyasiga xiyonat qiladi.

Sitseron o'z asarida yunon faylasuflari, xususan Aristotel va Aflotun qarashlarini davom ettirgan holda, korrupsiyani axloqiy illat sifatida tushuntiradi. U “shaxsiy manfaat” (commodum) va “umumiy manfaat” (utilitas communis) o'rtasidagi farqni belgilab beradi:

“Davlatni boshqaruvchi shaxs umumiy manfaatni o'z manfaatidan ustun qo'ya bilmasa, u adolatni yo'qotadi, adolat esa davlatning tayanchidir.” Sitseron uchun adolat — bu qonunlarning asosiy ma'nosi. U “adolatni buzuvchi shaxs – qonunni buzadi, qonunni buzuvchi esa davlatni yo'q qiladi” degan mashhur xulosani keltiradi. Shu tariqa, u korrupsiyani davlatni

ichidan yemiruvchi axloqiy va siyosiy jarayon sifatida ko'radi.

Rim respublikasining oxirgi davrida, siyosiy korrupsiya, saylovlarda pora, mansabni sotib olish holatlari keng tarqalganda, Sitseron bu jarayonlarni respublika tanazzulining asosiy sababi sifatida ko'rsatgan. U shunday yozadi:

“Agar biz qonunlarni buzmasak ham, agar biz ularni manfaatimiz uchun aylantirsak, bu adolatning suiste'molidir.” Uning fikricha, davlat boshqaruvida ikki xil adolatsizlik mavjud:

1. Birinchisi — bevosita yomonlik qilish (poraxo'rlik, o'g'irlik, aldanchilik);
2. Ikkinchisi — yomonlikka jim qarab turish, ya'ni adolatsizlikni to'xtatmaslik.

Sitseronning bu tasnifi korrupsiyani nafaqat faol jinoyat, balki sukutdagi xiyonat sifatida ham talqin qiladi. Shu bois u “jim turgan vijdon ham jinoyatchidir” deydi. Bu g'oya hozirgi zamon korrupsiyaga qarshi siyosatdagi “fuqarolik javobgarligi” tushunchasining falsafiy ildizidir.

Sitseron, shuningdek, davlat amaldorining fazilatlarini sanab o'tadi: donolik, halollik, sadoqat va qat'iyat. U “davlatni himoya qilish”ni har bir rimlikning muqaddas burchi deb biladi. Shunday qilib, davlat xizmatidagi axloq — Rim respublikasining barqarorligi uchun asosiy omil sifatida ko'rsatiladi.

Muallifning xulosasiga ko'ra, “poraxo'r amaldor dushmandan ham xavfliroqdir”, chunki u dushman singari tashqaridan emas, balki ichkaridan hujum qiladi. Shu bois Sitseron uchun korrupsiyaga qarshi kurash — bu davlatni saqlash, adolatni himoya qilish va insoniy fazilatni asrash demakdir.

Sitseronning bu qarashlari keyinchalik xristian axloqshunoslik, Uyg'onish davri siyosiy nazariyalari va zamonaviy yuridik etika uchun asos bo'ldi. Ayniqsa, uning "davlat manfaatini o'z manfaatidan ustun qo'yish" tamoyili bugungi davlat xizmati etikasining markaziy g'oyasidir.

Shuningdek, Kellam Conover va Rotaru kabi zamonaviy olimlar korrupsiya fenomenini institutsional iqtisodiyot va tarixiy-siyosiy tahlil asosida o'rganib, uning uzoq muddatli rivojlanish jarayonida ijtimoiy normalar va huquqiy mexanizmlar o'zaro ta'sirini yoritib beradilar [10];[11]. Ularning fikricha, korrupsiyaga qarshi kurash faqat repressiv choralar bilan emas, balki institutsional islohotlar va axloqiy tarbiya orqali samarali bo'lishi mumkin.

Qadimgi Rim davlati tahlilida Rotaru va hammualliflar korrupsiyani imperiyaning siyosiy barqarorligiga tahdid soluvchi asosiy omil sifatida baholaydilar. Ular fikricha, Rimda korrupsiya bir necha shaklda namoyon bo'lgan: pora olish (ambitus), mansab vakolatini suiiste'mol qilish (peculatus), soliq tizimidagi firibgarlik (repetundae) va davlat boyligini o'g'irlash. Bularning barchasi Rim huquqida aniq nomlar bilan belgilangan va har biri uchun jazo choralari ko'zda tutilgan. Shu bilan birga ular Rim jamiyatidagi korrupsiyani "siyosiy ierarxiya va ijtimoiy tengsizlik mahsuli" deb ataydilar. Ularning fikricha, imperiya kengaygani sari viloyat hokimlarining mustaqilligi oshgan, nazorat esa kamaygan. Natijada, provinsiyalar "poraxo'rlik markazlari"ga aylangan. Ayniqsa, sud tizimi va soliq yig'ish organlarida pora evaziga qarorlar chiqarish odatiy holga aylangan.

Amerikalik siyosatshunos Kellam Conover o'zining "**Rethinking Anti-Corruption Reforms: The View from Ancient Athens**" (2012) nomli ilmiy ishida qadimgi Afina demokratiyasini zamonaviy antikorrupsiya nazariyalari nuqtayi nazaridan tahlil qiladi. Muallifning fikricha, Afina davlati korrupsiyaga qarshi kurashning institutsional asoslarini yaratgan eng qadimgi siyosiy tizimlardan biridir [35],[38],[39].

Afina demokratiyasi o'zining markazida "isonomia" — ya'ni fuqarolarning tengligi va adolatli boshqaruv tamoyiliga asoslangan edi. Conover ta'kidlaydiki, bu tamoyil korrupsiyani siyosiy tizimning eng yirik xavfi sifatida ko'rgan, chunki "isonomia"ni buzish — bu tenglikni yo'qotish, demak, demokratiyaning o'zini yemirishdir. Shuning uchun Afina davlati har bir amaldorning faoliyatini xalq oldida ochiq va hisobdor qilishga qaratilgan maxsus tizimlarni yaratgan.

Conover yozadi:

"Afina demokratiyasi korrupsiyani jazolash emas, balki uni profilaktika yo'li bilan jilovlashga harakat qilgan. Asosiy g'oya — amaldorni pora olish imkoniyatidan mahrum qilish edi."

Bu maqsadda hisobot tizimi (euthyna) joriy qilingan. Har bir amaldor xizmat muddati tugagach, xalq majlisiga (ekklesiya) hisobot topshirgan, moliyaviy faoliyati tekshirilgan va agar suiiste'mollik aniqlansa, u "dokimasia" nomli maxsus sudga tortilgan. Bu jarayon bugungi "audit" tizimining dastlabki shakli sifatida baholanadi. Conoverning fikricha, Afina demokratiyasi korrupsiyani kamaytirish uchun

institutsional shaffoflik va javobgarlik tamoyillarini o'z vaqtida joriy qilgan.

Afina siyosiy tizimida javobgarlik va jamoat nazorati o'zaro bog'liq bo'lgan. Masalan, xalq vakillari (strateglar, arxonlar, g'aznachilar) xizmat davomida "nomzodlik sinovi"dan o'tgan, ya'ni ularning obro'si va halolligi xalq majlisi tomonidan tasdiqlangan. Bu tizimda siyosiy etika va davlat xizmatidagi poklik asosiy me'yor hisoblangan. Conoverning ta'kidlashicha, bu tizim "korrupsiyaga qarshi demokratik immunitet" vazifasini bajargan.

Muallif korrupsiyani faqat pora olish bilan cheklamaydi. Uning fikricha, Afina davrida korrupsiya "xalq ishonchini suiiste'mol qilish" deb talqin qilingan. Shu sababli, xalq vakili o'z mansabidan shaxsiy foyda uchun foydalangan taqdirda, u nafaqat lavozimidan mahrum etilgan, balki siyosiy huquqlaridan ham (atimia) mahrum qilingan. Bu huquqiy chora — demokratiya tarixidagi eng erta "siyosiy diskvalifikatsiya" shakllaridan biri edi.

Conover Afina tajribasini zamonaviy antikorrupsiya siyosati bilan qiyoslab, muhim xulosa chiqaradi: qadimgi Afina amaliyoti qonunlardan ko'ra ijtimoiy bosim va axloqiy nazoratni kuchliroq vosita sifatida qo'llagan. Amaldor o'z jamoasidan ajralib qolishdan, obro'sini yo'qotishdan qo'rqan — bu esa poraxo'rlikka qarshi kuchli psixologik mexanizm bo'lgan. Muallif yana shuni qayd etadiki, Afina demokratiyasida korrupsiyaga qarshi kurash "sanksiya"ga emas, balki madaniy qadriyatlar va fuqarolik tarbiyasiga tayanadi. Shu sababli u bugungi demokratiyalarga o'rnak sifatida ko'rilishi mumkin: qonunlar qanchalik mukammal

bo'lmasin, agar jamiyat halollikni qadrlamasa, korrupsiya yo'qolmaydi.

Uning tahliliga ko'ra:

"Afina demokratiyasining kuchi — qonunlarida emas, balki fuqarolarining vijdonida edi."

Shunday qilib, Afina tajribasi korrupsiyaga qarshi kurashda hisobdorlik, shaffoflik va fuqarolik bosimi kabi mexanizmlar samaradorligini isbotlagan. Bu qadriyatlar hozirgi zamonaviy davlat boshqaruvi tizimlari uchun ham dolzarbligini yo'qotmagan.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, korrupsiya qadimgi sivilizatsiyalardan boshlab ko'p qatlamli fenomen sifatida shakllangan bo'lib, unga qarshi kurash mexanizmlari ham huquqiy, ham falsafiy, ham axloqiy asoslarda rivojlangan. Shu bilan birga, ilmiy manbalarda ushbu yondashuvlarning o'zaro integratsiyasi yetarlicha chuqur tahlil qilinmaganligi mazkur tadqiqotning dolzarbligini yanada oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi (Methods)

Mazkur tadqiqot korrupsiya fenomenining qadimgi sivilizatsiyalardagi shakllanishi hamda korrupsiyaga qarshi kurash mexanizmlarining tarixiy-falsafiy asoslarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, u multidisiplinar yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqot metodologiyasi tarixiy-huquqiy, qiyosiy-tahliliy, falsafiy-hermenevtik hamda tizimli yondashuvlarning uyg'unligiga tayandi.

Birinchidan, **tarixiy-huquqiy metod** qo'llanildi [3],[4],[27]. Ushbu metod orqali qadimgi Mesopotamiya, Misr, Yunoniston va Rim

sivilizatsiyalariga oid huquqiy manbalar, jumladan, **Xammurapi qonunlari**, **Politika** hamda **De Officiis** kabi asarlar mazmunan tahlil qilindi. Ushbu manbalarda mansab vakolatlarini suiiste'mol qilish, adolat, davlat xizmati etikasi va javobgarlik tamoyillari qanday talqin qilinganligi o'rganildi.

Ikkinchidan, **qiyosiy-tahliliy metod** [11],[26],[30] asosida turli sivilizatsiyalardagi korrupsiyaga qarshi mexanizmlar o'zaro solishtirildi. Bu orqali diniy-axloqiy nazorat (Misr), normativ-huquqiy jazo mexanizmi (Mesopotamiya), fuqarolik fazilatlar va siyosiy javobgarlik (Yunoniston va Rim) o'rtasidagi umumiylik va farqli jihatlar aniqlandi.

Uchinchidan, **falsafiy-hermenevtik yondashuv** [16],[18],[21],[24] qo'llanilib, qadimgi mutafakkirlarning matnlari mazmuniy talqin qilindi. Xususan, **Aristotel** va Sitseron qarashlari korrupsiya tushunchasining axloqiy va siyosiy mohiyatini ochib berish nuqtai nazaridan sharhlandi. Matnlarning tarixiy konteksti, mualliflarning siyosiy-falsafiy pozitsiyasi hamda ularning davlat boshqaruvi haqidagi qarashlari hisobga olindi.

To'rtinchidan, **tizimli yondashuv** asosida korrupsiyaga qarshi mexanizmlar alohida elementlar sifatida emas, balki jamiyatning huquqiy, axloqiy va siyosiy tizimining o'zaro bog'liq tarkibiy qismlari sifatida ko'rib chiqildi. Bu yondashuv korrupsiyaga qarshi kurashning kompleks tabiatini ochib berishga xizmat qildi.

Shuningdek, tadqiqotda zamonaviy ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish metodi qo'llanilib, **Carlo Alberto Brioschi**, **Lisa Hill**, **Kellam Conover** va **Rotaru** kabi

olimlarning nazariy qarashlari qadimgi tajriba bilan qiyosiy ravishda o'rganildi.

Tadqiqot manbalari sifatida birlamchi (qadimgi huquqiy va falsafiy matnlar) hamda ikkilamchi (zamonaviy ilmiy tadqiqotlar, monografiyalar va maqolalar) manbalardan foydalanildi. Ma'lumotlarni tahlil qilishda mantiqiy umumlashtirish, kategoriyalash va konseptual modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Natijada, tanlangan metodologiya korrupsiya fenomenining tarixiy evolyutsiyasini hamda unga qarshi kurash mexanizmlarining falsafiy, axloqiy va huquqiy asoslarini kompleks tarzda ochib berish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar (Results)

Qadimgi sivilizatsiyalarda korrupsiya fenomenining shakllanishi va unga qarshi kurash mexanizmlarini tahlil qilish natijasida ushbu hodisaning nafaqat huquqiy, balki chuqur ijtimoiy-falsafiy ildizlarga ega ekanligi aniqlandi. Empirik va tarixiy manbalar asosida olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, korrupsiya davlat hokimiyati institutlari shakllanishi bilan parallel ravishda paydo bo'lgan va boshqaruv tizimining ajralmas "tizimli xatoligi" sifatida namoyon bo'lgan.

Mesopotamiya sivilizatsiyasi misolida Xammurapi qonunlari korrupsiyaga qarshi birinchi institutsional mexanizm sifatida xizmat qilganligi aniqlanadi. Qonunlarda sudyalarning va mansabdor shaxslarning pora olishiga nisbatan qat'iy jazo choralari belgilangan bo'lib [1],[2],[5] bu davlat hokimiyatining adolatni ta'minlashga qaratilgan normativ reaksiyasi sifatida talqin qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ushbu

yondashuvda korrupsiya diniy-iloхий tartibga qarshi chiqish sifatida baholangan.

Qadimgi Misr tajribasida esa korrupsiyaga qarshi kurash asosan diniy-axloqiy me'yorlar orqali amalga oshirilgan. Fir'avn hokimiyati "ilohiy adolat" konsepsiyasiga [6],[7],[10] asoslanganligi sababli, mansabdor shaxslarning noqonuniy harakati nafaqat huquqiy, balki metafizik gunoh sifatida ham ko'rilgan. Bu esa jamiyatda ichki nazorat va axloqiy o'zini tiyish mexanizmlarini kuchaytirgan [11],[12],[14].

Yunoniston sivilizatsiyasi tahlili natijalari shuni ko'rsatadiki, korrupsiyaga qarshi kurashda falsafiy-axloqiy yondashuv ustunlik qilgan. Shuningdek, korrupsiya demokratiyaning zaif nuqtasi sifatida namoyon bo'lgan: xalq ishonchi va siyosiy manfaat o'rtasidagi ziddiyat jamiyat axloqini yemirgan.

Aristotelning davlat nazariyasiga ko'ra, korrupsiya boshqaruv shakllarining buzilishi natijasida yuzaga keladi [16],[17],[19],[20] va u fuqarolarning axloqiy zaifligi bilan bevosita bog'liqdir. Shuning uchun korrupsiyaga qarshi kurash mexanizmlari faqat jazolash tizimi bilan emas, balki fuqarolik tarbiyasi va fazilatli jamiyat g'oyasi orqali amalga oshirilgan [21],[23],[25].

Rim huquqiy tizimi tahlili natijalariga ko'ra, Sitseron tomonidan ilgari surilgan "res publica" konsepsiyasi korrupsiyaga qarshi kurashning siyosiy-axloqiy modelini shakllantirgan. Bu modelda davlat xizmatchisining asosiy vazifasi umumiy manfaatni himoya qilish bo'lib, shaxsiy manfaatni ustun qo'yish

korrupsiya sifatida baholangan. Natijalar Rim jamiyatida siyosiy javobgarlik va xizmat etikasi [26],[28],[29] tushunchalarining rivojlanganligini ko'rsatadi.

Umumiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, qadimgi sivilizatsiyalarda korrupsiyaga qarshi kurash uch asosiy mexanizm orqali amalga oshirilgan:

1. **Huquqiy mexanizm** – qonunlar va jazolash tizimi (Xammurapi qonunlari, Rim huquqi);
2. **Axloqiy-diniy mexanizm** – ilohiy adolat va diniy me'yorlar (Misr, Mesopotamiya);
3. **Falsafiy-siyosiy mexanizm** – fuqarolik fazilati va davlat etikasi (Aristotel, Sitseron).

Shuningdek, zamonaviy ilmiy adabiyotlar bilan qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, qadimgi yondashuvlarda korrupsiya faqat huquqiy buzilish sifatida emas, balki jamiyatning axloqiy va institutsional tanazzuli sifatida ham talqin qilingan. Bu esa zamonaviy antikorrupsion tizimlarda kompleks yondashuv zarurligini tasdiqlaydi.

Natijada, ushbu tadqiqot qadimgi sivilizatsiyalardagi tajriba korrupsiyaga qarshi kurashning zamonaviy modelini shakllantirishda muhim tarixiy-falsafiy asos bo'lib xizmat qilishini ko'rsatdi.

Xulosa va takliflar (Conclusion)

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, korrupsiya fenomeni insoniyat tarixida davlat boshqaruvi institutlari shakllanishi bilan bir vaqtda paydo bo'lgan hamda qadimgi sivilizatsiyalardayoq unga qarshi kurashning muayyan huquqiy, axloqiy va siyosiy mexanizmlari ishlab chiqilgan. Qadimgi Mesopotamiya, Misr, Yunoniston va Rim tajribalari tahlili

korrupsiyaga qarshi kurash faqat jazolash choralariga tayanmaganini, balki jamiyatning axloqiy tuzilmasi, diniy e'tiqodlari va fuqarolik fazilatlarini bilan chambarchas bog'liq bo'lganini ko'rsatdi.

Xususan, **Xammurabi qonunlarida** mansabdor shaxslar uchun qat'iy javobgarlik belgilanishi korrupsiyaga qarshi kurashning ilk normativ-huquqiy modelini namoyon etadi. Qadimgi Misrda esa "ilohiy adolat" konsepsiyasi orqali ichki axloqiy nazorat mexanizmi shakllangan [32],[33],[6]. Yunon falsafasida, ayniqsa **Aristotelning Politika** asarida, korrupsiya davlat tuzumining buzilishi va fuqarolik axloqining zaiflashuvi bilan bog'liq jarayon sifatida talqin qilingan. Rim tafakkurida esa **Sitseronning De Officiis** asarida davlat xizmatchisining halolligi va "res publica" manfaatiga sodiqligi asosiy tamoyil sifatida ilgari surilgan.

Ushbu tarixiy-falsafiy tajriba shuni anglatadiki, korrupsiyaga qarshi samarali kurash faqat huquqiy normalar bilan cheklanib qolmasligi, balki axloqiy tarbiya, fuqarolik ongini shakllantirish va siyosiy javobgarlik madaniyatini rivojlantirish bilan uyg'un holda olib borilishi zarur. Qadimgi sivilizatsiyalarda shakllangan axloqiy, huquqiy va siyosiy javobgarlik tamoyillari bugungi kunda zamonaviy antikorrupsion siyosat uchun

muhim metodologik va nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [31],[35],[36],[40].

Takliflar:

1. Zamonaviy antikorrupsion siyosatda huquqiy mexanizmlar bilan bir qatorda axloqiy-ma'naviy tarbiya omillarini kuchaytirish lozim.
2. Davlat xizmatchilari uchun xizmat etikasi va "umumiy manfaat ustuvorligi" tamoyillarini mustahkamlovchi ta'lim dasturlarini kengaytirish maqsadga muvofiq.
3. Korrupsiyaga qarshi kurash strategiyalarini ishlab chiqishda tarixiy tajriba va falsafiy qarashlardan metodologik asos sifatida foydalanish tavsiya etiladi.
4. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, fuqarolarning axloqiy mas'uliyatini oshirish korrupsiyaga qarshi kurashning muhim yo'nalishi sifatida e'tirof etilishi kerak.
5. Ilmiy tadqiqotlarda korrupsiya masalasini faqat jinoyat-huquqiy nuqtai nazardan emas, balki tarixiy, falsafiy va ijtimoiy yondashuvlar asosida kompleks o'rganish zarur.

Xulosa qilib aytganda, qadimgi sivilizatsiyalar tajribasi korrupsiyaga qarshi kurashning bugungi kunda ham dolzarb bo'lgan universal tamoyillarini — adolat, halollik, fuqarolik fazilati va siyosiy javobgarlikni shakllantirib bergan tarixiy maktab vazifasini o'taydi.

References:

1. The Code of Hammurabi — Avalon Project, Yale Law School. <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp>
2. L.W. King (tr.). *The Code of Hammurabi*. Fordham University Sourcebook. <https://sourcebooks.fordham.edu/ancient/hamcode.asp>
3. Martha Roth. *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*. SBL Press.
4. Raymond Westbrook. *A History of Ancient Near Eastern Law*. Brill.
5. Driver & Miles. *The Babylonian Laws*. Oxford University Press.

6. Ma'at — University College London Digital Egypt.
7. <https://www.ucl.ac.uk/museums-static/digitalegypt/religion/maat.html>
Jan Assmann. *Ma'at: Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten*.
8. Miriam Lichtheim. *Ancient Egyptian Literature*. University of California Press.
9. Erik Hornung. *Conceptions of God in Ancient Egypt*. Cornell University Press.
10. Britannica. "Ma'at and Egyptian Moral Order". <https://www.britannica.com/topic/Maat>
11. Stanford Encyclopedia of Philosophy. "Athenian Democracy".
<https://plato.stanford.edu/entries/athens-democracy/>
12. Mogens Hansen. *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*.
13. Josiah Ober. *Mass and Elite in Democratic Athens*. Princeton UP.
14. David Stockton. *The Classical Athenian Democracy*. Oxford UP.
15. Paul Cartledge. *Democracy: A Life*. Oxford UP.
16. Aristotle. *Politics*. MIT Classics Archive.
<http://classics.mit.edu/Aristotle/politics.html>
17. Aristotle. *Politics*. Perseus Digital Library. <http://www.perseus.tufts.edu>
18. Aristotle. *Nicomachean Ethics*. MIT Classics.
19. IEP. "Aristotle's Political Theory". <https://iep.utm.edu/aristotle-politics/>
20. Carnes Lord. *Aristotle's Politics*. University of Chicago Press.
21. Cicero. *De Officiis*. Perseus Digital Library. <http://www.perseus.tufts.edu>
22. Cicero. *De Re Publica*. Perseus Digital Library.
23. Walter Miller (tr.). *De Officiis*. Loeb Classical Library.
24. IEP. "Cicero's Moral Philosophy". <https://iep.utm.edu/cicero/>
25. Malcolm Schofield. *Cicero: Political Philosophy*. Oxford UP.
26. Britannica. "Roman Law". <https://www.britannica.com/topic/Roman-law>
27. George Mousourakis. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*.
28. Andrew Lintott. *The Constitution of the Roman Republic*. Oxford UP.
29. Jill Harries. *Law and Crime in the Roman World*. Cambridge UP.
30. Thomas McGinn. *Roman Law and Society*. Oxford UP.
31. Carlo Alberto Brioschi. *A Short History of Corruption*. Brookings.
<https://www.brookings.edu/book/a-short-history-of-corruption/>
32. Lisa Hill. *Public Virtue: Civic Ethics in Historical Perspective*. Oxford UP.
33. Lisa Hill. "Civic Virtue and Corruption in Classical Thought." Wiley.
34. Mark E. Warren. "Political Corruption as Duplicitous Exclusion." APSR.
35. Bo Rothstein & Jan Teorell. "What is Quality of Government?" *Governance Journal*.
36. Susan Rose-Ackerman. *Corruption and Government*. Cambridge UP.
37. Michael Johnston. *Syndromes of Corruption*. Cambridge UP.
38. Kellam Conover. "Institutional Accountability and Corruption." *SAGE Journals*.
39. Rotaru, I. "Historical Institutionalism and Corruption Roots." *ResearchGate*.
40. Stanford Encyclopedia of Philosophy. "Political Corruption".
<https://plato.stanford.edu/entries/corruption>